

P. Vandermeersch, *Een onbekende vrouw heeft een visioen van een geliefde die zij niet noemt... Maar dat is Hadewijch!* In: D. Pätzold, P. Vandermeersch & H. Wilcox, *'What's in a Name?' Three Essays on Naming and Individual Identity*, Groningen, Onderzoeksschool Rudolf Agicola Instituut, 2000, 9-18.

Patrick Vandermeersch

Een onbekende vrouw heeft een visioen van een geliefde die zij niet noemt...
Maar dat is Hadewijch!

'Patrick, ... trick..., trick...'

Steeds opnieuw word ik vertederd wanneer jonge kinderen van vrienden mijn naam proberen uit te spreken en naar mij wijzen met een glimlach vol betterfood tussen de melktandjes. Oef! Er is dus toch continuïteit in het leven! De betterfood is er nog steeds. Het in tweeën splitsbaar gegeven is niet verdwenen. Het blijft iets dat, om zijn naam getrouw te zijn, steeds beter moet worden maar het blijft, gelukkig, identiek met zichzelf. Ook ik ben nog steeds mijzelf, hoezeer de spiegel ook zegt dat ik verander: ik word nog steeds aangeduid met die éne naam, die kinderen als met een prematuur en overdreven vitaal gerochel vanuit hun huig de werkelijkheid in toveren. Wellicht was dat ook mijn eigen ervaring, vroeger, veel vroeger, vóór ik de filosofische intuïtie kreeg om mijzelf 'ik' te noemen, toen ik slechts met de moeilijke 'r' die op de 't' volgde naar mijzelf kon wijzen. Natuurlijk, na enige tijd had ik door dat er nog meer wezens met de naam 'Patrick' door dit heelal dwaalden, maar toen was ik al groter. Ik was toen reeds vertrouwd met het reddende inzicht dat je opnieuw op ondubbelzinnig wijze naar het toevallig hoopje van dit 'ik' kon wijzen door de toevoeging van een ander even op zich staand klanken spel, de familienaam, die je eveneens vooral niet naar de semantische betekenis moet interpreteren (wie is er nu vroeg in de wei, ook al is die van der meersch, en is de meersch een wei?). In de praktijk volstaat dat natuurlijk niet steeds. Je kunt Jan Jans of Piet Pieters heten, en dan begint de ellende opnieuw. Maar het reddende principe heb je intussen door, en de Spanjaarden hebben het zelfs gesystematiseerd door niet alleen de familienaam van de vader, maar ook die van de moeder aan de voornaam te hechten. Wat er moet gebeuren is duidelijk: je krijgt je identiteit door je te hechten aan een aantal ontklede woorden, die de semantische betekenis uit het woordenboek als te lang gedragen kleren hebben afgelegd, en daar staan in de bedremmelde maar ook narcistische naaktheid die van ieder individu uiteindelijk een individu maakt.

Op het eerste gezicht valt er over de eigennaam weinig te zeggen. De eigennaam verwijst naar iets individueels, een concrete persoon voornamelijk. Die concrete persoon is op een bepaalde plaats en een bepaalde dag geboren, uit bepaalde ouders, met een bepaalde bloedgroep en genetisch patrimonium, met een apart nummer voor het rijbewijs en het pensioenfonds. Zo zijn er massa's verwijzingen die naar massa's ik-ken wijzen, en zo anders dan de

anderen blijken die in de praktijk toch niet te zijn. Wie daaraan zou twijfelen moet maar eens letten op al die verschillende aanbiedingen voor aanvullend pensioen die zogenaamd op maat worden aangeboden. De rubriek huwelijks- en relatieadvertenties uit de krant zijn al even ontnuchterend. Zo bekeken, zijn wij, mensen, vreselijk uitwisselbaar, en eigenlijk is alleen de combinatie van de elementen die wij uit de grabbelton van het leven naar ons toe trekken uniek, in het beste geval toch. Maar toch, wij hechten eraan.

Dieren, ook huisdieren, worden niet op dezelfde manier met een eigenaam verzorgd, tenzij zij eigenlijk symbool staan voor mensen, zoals Donald Duck en Fritz de Kat. Maar het komt vreemd over wanneer je je kat of je hond een heel persoonlijke naam zou geven, een naam die naar niets anders meer verwijst dan naar henzelf, omdat je in die naam de semantische betekenis van de klanken hebt doorstreept, zoals dit bij een menselijke eigenaam gebeurt. Je kan je hond Melchior noemen, of Nebukadnesar, en zelfs 'Jezuiet' of 'Predikaat' (hoort daar overigens een hoofdletter bij?), en desnoods zelfs 'Bill Clinton', maar dit laatste betekent dan wel dat je de achterliggende concrete figuur gereduceerd hebt tot een personage, een condensatiepunt van je fantasie of een bewoner van internet. Je kan die hond dan even goed 'sigaar' noemen. Naarmate je de hond wat meer als een mens gaat beschouwen en je er een diepere band mee ontwikkelt - misschien een té intense band met een ersatz-mens - kan die naam dan weer leeg gemaakt worden van zijn oorspronkelijke lexicale betekenis. Dan gebeurt stilaan wat voor een mens van bij de aanvang het geval hoort te zijn: dat je het individu niet verbindt met de betekenis van hun naam volgens het woordenboek. Het is g^{ên}ant wanneer het w^{él} gebeurt: dat weten Nederlanders overigens maar al te goed gezien zij, volgens het verhaal althans, door Napoleon gedwongen werden familienamen te dragen en voor de grap namen met betekenis hebben gezocht. Zo zijn zij Vroegindewei, Naaktgeboren of Borst geworden. Als je keurig opgevoed bent, of gewoon lang in Nederland hebt vertoeft, weet je eigenlijk dat je de betekenis die deze woorden hebben moet vergeten, en het gewoon moet houden bij de klanken die proberen naar één unieke figuur te wijzen.

Wijst dit schrappen van de betekenis volgens het woordenboek naar het absoluut unieke van de persoon die achter de eigenaam schuilgaat? Wellicht wel. Dat zou dan betekenen dat er achter die aparte selectie uit de mogelijkheden die het leven bieden, toch iets heel aparts steekt, en dat dit aparte ervoor zou zorgen dat de uniciteit niet het gevolg is van de selectie, maar de selectie het gevolg van de uniciteit. Sommigen denken dat, anderen weer niet, maar er bestaat sinds de middeleeuwse filosofie in ieder geval een mooi woord voor, de 'haecceitas', het feit dat wat je als 'dit' kan aanduiden inderdaad 'dit' is, en niets iets anders. Misschien zou je dit oud, prikkelend woord weer van de wijsgerige zolder moeten halen, het oppoetsen en het opnieuw een plaats geven in onze postmoderne maatschappij. De eigenaam zou dan de aanduiding zijn van de haecceitas. Is dat niet mooi? En zo kan je

dan nog even aan je sigaar zuigen, het laatste drupje cognac wegnippen, en naar bed gaan met het gelukzalige gevoel dat je deze avond weer eens lekker filosofisch gemediteerd hebt.

Hadewijch gooit roet in het eten

Een merkwaardige ervaring bij het college geven zaaide echter twijfel in de vanzelfsprekendheid over de simpele functie van de eigennaam. Het was een interdisciplinair college over mystiek in de middeleeuwen. Wij lazen teksten van Hadewijch. Historici en godsdienstpsychologen werkten samen in een poging om meer helderheid te krijgen zowel in de visioenen van deze dichteres zelf, als in de motieven en de verwachtingen van de studenten die voor dit college hadden ingetekend. Vooral dit laatste was iets dat niet zonder problemen ging. Hierin kwamen overigens duidelijke verschillen tussen historici en theologen naar boven. Deze laatsten zijn eraan gewend geraakt dat je als psycholoog vraagt waarom zijn in God geloven of bepaalde ethische waarden hoog houden. Zij zijn vaak verwonderd dat je hen niet meteen belaagt met het begrip 'projectie'. Historici hebben blijkbaar minder ervaring met psychologen opgedaan. Die gaan vaak nog steeds uit van de naïeve veronderstelling dat er zoiets bestaat als zuivere historische belangstelling, die niet door eigen interesses wordt gemotiveerd, en zij reageren geschokt wanneer de psycholoog hun vraagt waarom zij in de visioenen van Hadewijch geïnteresseerd zijn of, nog erger, wat historisch onderzoek überhaupt in het diepste van hun ik teweeg brengt.

Wat een slinkse wijze om de samenwerking om te draaien! De historici waren op de loer om te zien of psychologen met hun eigen arsenaal iets in het verleden konden ontdekken dat zichzelf, met hun gewone historische methode, niet op het spoor konden komen. Voorondersteld was wel dat die door de psychologen op te sporen gegevens, tot dezelfde aard van feitenmateriaal zouden behoren als waar de historici zelf naar zochten: echte, toetsbare feiten, die je als onderzoeker netjes van op een objectiverende afstand bekeek, gewoon iets objectiefs dus, een verifieerbaar gegeven, iets dat de toetsing van objectieve waarheid van het echt gebeurde feit kon doorstaan... kortom - hoe moet je het nog uitleggen aan iemand die daar steeds zeurderig vragen over blijft stellen? - gewoon historische waarheid. Voor de historici was het dus de vraag of de psychologie een andere of betere bril kon aanreiken om te kijken naar wat daar onmiskenbaar buiten jezelf en vóór jezelf lag. Vandaar de wrevel wanneer zij de indruk hadden dat zij zelf op de bank terecht kwamen, en met de vraag geconfronteerd werden wat het hen deed om aan geschiedenis te doen en door welke motieven hun in het verleden speurende blik werd gedreven.

Het is in deze context dat de vraag naar de betekenis van de eigen-naam 'Hadewijch' opdook. Daarbij ging het niet om de vraag waarom het deze eigennaam was en geen andere, wat er misschien allemaal verborgen stak achter de naam die naar de auteur van de beroemde visioenen verwees en wat men via een analyse van deze naam wellicht nog allemaal over haar te weten kon komen. Neen. Het ging veel fundamenteeler over de vraag of je deze eigennaam niet gewoon kon schrappen gezien het feit dat wij over de persoon achter de naam Hadewijch eigenlijk niets weten. Je kan de teksten min of meer in een eeuw plaatsen, de dertiende, je kan vermoeden dat zij uit een bepaalde kring komen, die van de vrijgevochten begijnen, maar daarmee is alles eigenlijk gezegd. Wat doet het er dan toe dat je een naam hebt waaraan je de visioenen kan vastpinnen? Die naam laat je geen verdere stap toe in het begrijpen van de tekst. Je komt via die naam niet bij een gezin waarin de dichteres opgroeide, de naam is geen sleutel tot een bepaalde sociale kring, en hij is niet terug te vinden op een geboorte-acte of een grafzerk. De naam heeft hier dus geen enkele functie in het kennisproces van wie vanuit deze eeuw het verleden in duikt. Hij schiet tekort bij de poging om via de reconstructie van een context de tekst beter te kunnen begrijpen. Hij vervult dus op de meest perfecte wijze de functie van eigennaam: naar Hadewijchs haecceitas verwijzen. Doet die naam er dus iets toe? En let wel, de vraag wordt hier niet aan de zogenaamde Hadewijch uit het verleden gericht, maar aan het nu levende individu dat zich voor het college heeft ingeschreven en wellicht niet zonder redenen belangstelling heeft voor de aldus benoemde teksten uit het verleden. Wat doet die naam in de contemporaine geest die geschiedenis bedrijft? Dat was de psychologische vraagstelling waarmee de historische interesse werd bestookt.

In eerste instantie kwam deze vraagstelling over als iets exotisch en zij werd dan ook steeds opnieuw terzijde geschoven. Hoezeer de psycholoog ook aandrong, het was water op een eend. Er brak echter kabaal los wanneer de vraag werd gesteld of je het niet gewoon kon hebben over de visioenen van een vrouw uit de dertiende eeuw met een hysterische persoonlijkheidsstructuur. Was dat niet eenvoudiger, en eigenlijk ook meer fair? Twee zaken werden er namelijk mee uitgedrukt. Vooreerst, je gaf daarmee ridderlijk toe dat je bij dit interdisciplinair college over mystiek de figuur Hadewijch had genomen in het spoor van een hele serie andere godsdienstpsychologen die met de term 'hysterische persoonlijkheidsstructuur' een heel aparte vorm van omgang met religie hadden beschreven. Het ging in dit college dus helemaal niet om de haecceitas van Hadewijch, maar om het exemplarische karakter van haar teksten. Je kon er wellicht iets uit leren dat heden ten dage nog relevant kon zijn. Ten tweede, je drukte daarmee uit dat de interpretatie-categorieën waarmee je werkte, uit de vorige eeuw kwamen. Je gaf je dus rekenschap van je eigen geworteldheid in de geschiedenis, met alle aandacht die je aan ouders, grootouders en overgrootouders moet geven, gezien het feit dat deze het

familieverband vormen dat je veel directer bepaalt dan hetgeen zich ettelijke eeuwen voordien heeft afgespeeld. Je gaf daarmee dus impliciet te kennen dat de psychologische drang om zich in geschiedenis te verdiepen in de eerste plaats met de band met directe voorouders te maken heeft. Dat waren toch geen onbelangrijke gegevens die door de psychologie werden aangedragen!

Men bleef evenwel emotioneel reageren. Vooral de verwijzing naar de negentiende eeuw bleek bij een aantal deelnemers een afkeerreactie van je welste teweeg te brengen. Was men daar nog steeds niet van af? De psychologen werden tot de orde geroepen. Zij moesten zich zonder omwegen in de Middeleeuwen verdiepen en bewijzen dat zij daar iets méér konden dan historici. Dat was toch de uitdaging! Het klonk als een ultimatum: 'Je moet het houden bij wat daar écht gezegd wordt en gewoon in de tekst staat, en dat moet je zo accuraat als mogelijk tot je laten doordringen!'

Is een niet geadresseerde liefdesverklaring bedreigend?

Psychologen zijn echter in passie geïnteresseerd, en wanneer zij daarenboven psychoanalytici zijn, willen zij juist lessen trekken uit de emotionele reacties die volgen op de confrontatie van een mens met wat buiten hem of haarzelf staat. Het valt niet mee om in kort bestek de sfeer op te roepen die de psychologische vraagstelling teweeg bracht. Om toch een impressie te geven van wat de tekst althans kan oproepen, volgt hier een passage, en dan wel bewust zonder het geruststellende inleidend praatje waarmee hij meestal geïntroduceerd wordt. De bedoeling van deze minimale poging is namelijk even stil te staan bij de vragen naar commentaar die zo'n tekst kan oproepen, en na te gaan of deze bestaan uit vragen naar verheldering of vragen naar geruststelling.

Hier volgt de tekst:¹

Op een Pinksterdag kreeg ik in alle vroegte een verschijning; men zong de metten in de kerk en ik was daarbij. En mijn hart en mijn aderen en al mijn leden bonkten en beefden van verlangen. En ik was voor de zoveelste keer zo vervuld van hartstocht en van angst dat ik dacht, dat als ik niet voldeed aan het verlangen van mijn liefste en mijn liefste niet aan dat van mij, ik al stervend nog zou razen en als razen nog zou sterven. Ik was door dat harts-tochtelijke verlangen in zo'n staat van angst en pijn dat al mijn leden leken te breken in een uitzonderlijke verkramping en dat al mijn aderen op een uitzonderlijke manier opzwellen. De begeerte die mij toen beheerste is niet uit te

1. Hadewijch, *Visioenen*, (Vertaald door Imme Dros met een inleiding en een teksteditie door Frank Willaert) Amsterdam, Prometheus/Bert Bakker, 1996, p. 79.

drukken in welke taal van wie dan ook. En het weinige dat ik ervan zou kunnen zeggen zou toch wartaal zijn voor al die lieden die nooit de behoefte hebben gehad de liefde te kennen en die zelf nooit door de liefde gekend zijn. Laat ik het zo zeggen:

Ik verlangde in opperste verrukking één te zijn met mijn liefste, hem volkomen te doorgronden en te voelen, in alle opzichten zijn menszijn met mijn menszijn te ervaren, en daarin stand te houden en me sterk te maken niet te bezwijken zodat ik hem zonder te mankeren optimaal voldoening zou schenken: door zuiver en uitsluitend en in alle opzichten voldoende deugzaamheid te beoefenen in elke deugd. ...

Wat gebeurt er nu wanneer je zo'n tekst leest, of beter, wat kan er allemaal gebeuren, en wat wil je dan nog méér weten, en wat is het effect van dit méér weten in je geest? Dat zijn de vragen waarbij wij dus even willen stilstaan, en hierbij in het bijzonder letten op de functie van woorden die je aan de tekst kan toevoegen, het weze nu 'Hadewijch' of 'hysterie'.

Laten wij in een eerste moment veronderstellen dat wij alleen de passage over de gepassioneerde erotische ervaring hadden geciteerd, zonder de inleidende zin dat het op een Pinksterdag tijdens de metten plaats vond, noch de erop volgende voornemens over het uitoefenen van de deugd, zonder de religieuze inkadering dus. Het zou unfair zijn, zou men zeggen, maar laten wij de vraag waarom het unfair zou geweest zijn even uitstellen tot wij dieper hebben aangevoeld wat zo'n geïsoleerde uitdrukking van passie en erotiek bij ons teweeg kan brengen. Stel je voor dat je plots iemand hoort zeggen 'En mijn hart en mijn aderen en al mijn leden bonkten en beefden van verlangen. En ik was voor de zoveelste keer zo vervuld van hartstocht en van angst, etc.', en je bent niet iemand die tot de directe kennissenkring van de betrokkene behoort, en ook geen belanghebbende noch confidant binnen de liefdes-huishouding van deze persoon, dan ben je toch even verrast! Wat wil die van mij, wat wil die eventueel met mij, waarom stapt die naar mij toe, en wat wordt er van mij verwacht? Alle mogelijke herinneringen en emotionele reacties kunnen dan bij je opkomen. Je eigen ervaringen met mannen en vrouwen worden opgeroepen. Je kijkt dan wellicht wat meer nauwlettend naar de gelaatsuitdrukking of de lichaamstaal van wie je aanspreekt (niet té nadrukkelijk, want dan moet je zeker reageren!), maar je hebt in ieder geval één voordeel: er staat een reëel mens vóór je, je hebt meer informatie dan de brute materialiteit van de woorden, en meestal weet je meteen of je met een man of een vrouw te maken hebt.

Als je verder niet weet wat die persoon beweegt, kan je letten op andere signalen die de materialiteit van de woorden omgeven: wordt het fluisterend gezegd met de ogen wat opzij om te zien wie er meeluistert? Wordt het naar je toe geschreeuwd? Wordt het tot een derde gericht aan een tafeltje wat verder in de kroeg maar zo dat het ook voor anderen hoorbaar

moet zijn? Of wordt het gemompeld door iemand op straat die naar niemand om zich heen kijkt?

Je probeert deze woorden dus in een kader te plaatsen, waardoor zij minder verontrustend worden en in zekere zin geneutraliseerd. Dat kader bestaat overigens niet steeds in een beter begrip van wat de betrokkene beweegt, of in meer inzicht in de onderliggende bedoeling van deze liefdesformules. Vaak is het tegendeel de bedoeling: het gehoorde buiten je geest terugplaatsen. Je kan snel een woord in je laten opkomen waaraan je dan, als aan een kapstok, het meegemaakte snel ophangt: 'Treurig, zo'n vereenzaming, wat een tragische vorm van banale gekte, ik hoop dat ik later zo niet word'. Soms volstaat een nog kortere sequentie met nog minder woorden in je geest: je schudt het hoofd of haalt de schouders op, 'nog zo één!'.

Eigenlijk staan wij hier voor het fenomeen van het stopwoord, in de letterlijke betekenis van het woord. Het is een woord dat een bepaalde kettingreactie van emoties en reacties halt toeroept. Welnu het is de vraag of zowel het woord Hadewijch als het woord hysterie niet voor een deel de functie van stopwoorden vervullen. En als dat zo is, waarin verschillen zij nu? Want blijkbaar roept 'Hadewijch' doorgaans minder protest op dan 'hysterie'.

Is een niet gesigioneerde tekst bedreigender dan een niet-geadresseerd woord?

Maar misschien moeten wij bij onze analyse even pauseren, en bij twee zaken blijven hangen die de hartsuitstorting van Hadewijch toch doen verschillen van analoge woorden waarmee je plots live geconfronteerd kan worden. Het gaat bij Hadewijch vooreerst om een tekst, iets dat aan papier wordt toevertrouwd en slechts terecht komt bij diegene die het geschrift ter hand neemt. Ten tweede is deze tekst niet zonder context, en indien wij in een eerste beweging deze context terzijde schoven om ons enkel op het effect van contextloze liefdeswoorden te concentreren, moeten wij ons nu de vraag stellen of wij hierbij niet iets wezenlijks hebben gemist.

Laten wij beginnen met het element geschreven tekst. Is er een groot verschil tussen woorden van passionele liefde die zo uitgesproken worden dat zij gehoord kunnen worden, en dezelfde woorden wanneer zij op papier worden gezet? Is het tweede niet gewoon een secundaire verwerking van het eerste, in de stijl van die boodschappen in flessen die schipbreukelingen op een eiland met één palmboom in zee horen te gooien? Neen, dat is niet zo. Uit ervaring weten wij dat heel intieme zaken vaak makkelijker aan papier worden toevertrouwd dan aan iemand met lijf en leden. Niet zonder reden bestaan er dagboeken en romantische pogingen om gedichten te schrijven. Schrijven valt vaak makkelijker dan spreken omdat diegene tot wie je schrijft daar niet lijfelijk voor je zit. Die afwezigheid geeft je de indruk van meer vrijheid, zij

laat je toe je meer jezelf te voelen. Dit geldt des te meer wanneer een tekst niet tot een individu gericht wordt, zoals een brief dat wel is, maar alleen maar tot een potentiële lezer. Als schrijver weet je dan dat diegene die je tekst zal lezen er niet ongewild mee wordt geconfronteerd: de lezer kan de tekst terzijde schuiven en het lezen opschorten, zo niet helemaal staken. Het schrijven brengt afstand met zich mee, en het is dus een geruststellende situatie voor wie de lijf aan lijf confrontatie wil mijden.

Toch ontstaat er een merkwaardige vorm van bondgenootschap of van medeplichtigheid tussen lezer en schrijver. Zij kennen elkaar weliswaar niet, maar zij nemen op wederkerige wijze een plaats in elkaars verbeelding. Soms kan je zelfs spreken van intimiteit tussen de twee subjecten die zich via de tekst gaan beroeren. Er is de schrijver die 's avonds laat zijn remmingen heeft laten varen en zijn zinnen polijst met het vage gevoel van een onbekende, nabije lezer die over zijn schouder meekijkt. Er is de lezer die zich door de tekst laat grijpen en soms als het ware zou verlangen om met de inkt teruggezogen te worden in de pen, in de vingers en in het lichaam van de schrijver. Het kan natuurlijk niet, en dan gaat de lezer maar de kroontjespen van Van het Reve kopen of mijmeren bij de gecastreerde sfinx van O. Wilde op Père Lachaise. De relatie tussen schrijver en lezer is intiem maar zij moet in een vreemde irreële sfeer blijven. De betovering kan meteen weg zijn als beide partijen elkaar in de dagelijkse werkelijkheid ontmoeten. Vraag het maar aan een auteur die zijn boek moet signeren.

Dat is dan ook het verschil tussen enerzijds het spoorboekje, de telefoongids of de belastingsgids, en anderzijds een tekst waar je een auteur achter voelt. Die auteur heeft zich weliswaar vrij gemaakt, maar zijn of haar schaduw draagt de tekst. Stel je echter voor dat een erotische visioen zich presenteert als een spoorboekje, dat je er op geen enkele wijze de geur van een persoon achter kan speuren, zou dat niet uiterst bevreemdend voorkomen? Zou je dan niet dezelfde ervaring hebben als de bezoeker van een ooit gehouden schokkende tentoonstelling over *machines célibataires*, vrijgezellenmachines, waarbij allerlei perpetuum mobile's werden tentoongesteld, ook erotische, die eeuwig zichzelf strelende erogene zones uitbeeldden? Het was een opluchting toen er ook een machines bleek te zijn die gediend had om een echt mens van vlees en bloed tot een climax en een rustpunt te brengen. Neen, zeker een erotische tekst moet toch naar iemand verwijzen, desnoods de fictie van iemand, en - had ik het niet gezegd - dus naar Hadewijch!

Maar niet te snel, want alvorens wij aan de naam Hadewijch een geruststellende functie toekennen en er een stop-woord van maken in de hoger gestelde zin, moeten wij nog even stilstaan bij de context die de liefdesuitbarsting omkadert. Het was dus op een Pinkstermorgen bij de metten, en de erotische stroomversnelling gaat na het visioen rustiger over in het bekende beekje van de deugdelijke voornemens. Is dat niet voldoende als inkadering

voor de lezer die zich anders als het ware betrappt zou kunnen voelen in zijn lectuur van die erotische passage, net als de bezoeker van de vrijgezellenmachines?

Het is echter hierbij de vraag of een dergelijke verwijzing naar een religieus kader voor de huidige lezer nog echt als een inhoudelijke inkadering functioneert, laat staan een zelfde neutraliserende functie heeft als religie in de dertiende eeuw. Op het college over mystiek in de middeleeuwen kwamen wij opnieuw een ervaring tegen waaruit bleek dat ook de verwijzing naar religie vaak alleen maar als stop-woord functioneert, zij het als krachtig stopwoord. In de tekst, die aan Hadewijch wordt toegeschreven, wordt de geliefde over wie het gaat nooit met name genoemd. Welnu, een studente aan wie opgedragen was een hoofdstuk te resumeren en te expliciteren, vulde die naam voortdurend aan door het over Christus te hebben. Toen ik haar vroeg haar samenvatting te herhalen maar hierbij telkens die naam te schrappen en door 'mijn geliefde' te vervangen, weigerde zij en stelde dat het volgens haar duidelijk om Jezus ging. Ik was verwonderd, want zij studeerde geen theologie maar godsdienstwetenschap, en ik wist dat deze studenten vaak gruwen om met theologen geïdentificeerd te worden. Ik merkte dus op dat zij eerst Christus, en daarna Jezus had gezegd, en dat dit toch verschillende zaken waren. Over wie had zij het nu? Een boze uitbarsting volgde: het kon haar geen barst schelen wat het verschil was tussen Jezus en Christus, maar wie die geliefde van Hadewijch was, dat was toch duidelijk! En dus moest je hem toch één van die twee namen geven!

Het odium van de hysterie

Waarom doen eigennamen, over wie men niets weet, zoals Hadewijch, en stilaan ook Jezus of Christus, het beter dan 'een vrouw met hysterische persoonlijkheidsstructuur', een hysterica dus? Want ook wat deze laatste term betreft, is het vaak zo dat weinig mensen precies weten wat de term inhoudt. Het woord is vaak een scheldnaam geworden, en het beeld dat erdoor opgeroepen wordt is doorgaans dat van ongebreidelde en theatrale passie, van een grappig maar op den duur erg irritant gebrek aan zelfcontrole. Kunnen wij het woord niet beter schrappen?

Toch niet, en zeker niet bij historisch onderzoek. Met het hanteren van de term zijn een aantal interessant inzichten verbonden, en deze konden uitgerekend bij voornoemd college nuttig zijn. Hysterie is een eerbiedwaardig oude term, maar hij wordt een typische medische term in de tweede helft van de vorige eeuw, met alle dubbelzinnigheden vandien. Frederik van Eeden heeft het in zijn *Van de koele meren des doods* prachtig beschreven. Hysterie was als iedere ziekte iets dat je kon overvallen, iets waarvoor je dus bang was maar wat je niet kon voorkomen wanneer het je overviel. Het was dus geen

aids, en wanneer je het toch kreeg, hoefde je je niet schuldig te voelen. Hysterie was erg, maar soms was het dan toch een bevrijdende diagnose: het was iets objectiefs, buiten het subject zelf, en wat er in de interactie tussen hysterielijder en zijn omgeving plaats greep was eigenlijk door niets anders gemotiveerd dan door de fataliteit van het ziek-zijn.

Dan kwam Freud, en met zijn psychoanalyse werd hysterie iets anders: een psychische interactie tussen twee subjecten. Hysterie werd er voor een deel minder onschuldig door, want er was liefde en begeerte in het spel. Omdat er een doel achter de symptomen naar boven werd gehaald, kwam het verdacht van vrijwilligheid, van moedwil. Hysterie was niet langer een ziekte, maar een strategie. Die had weliswaar haar wortels in de verre, onschuldige kindertijd, maar zij had met de loop der jaren ook het kwalijke karakter van de hardnekkigheid gekregen. Die hardnekkigheid had dan weer te maken met de stugheid van de partners naar wie de hysterie zich richtte. Hysterie was eigenlijk een overweldigend protest tegen de wijze waarop mannen en vrouwen hun seksualiteit tegen elkaar in het geweer brengen, en dus een aanklacht tegen bepaalde vormen van mannelijk sexueel verlangen. Van ziekte verwerd hysterie aldus tot een getuigehevel van de erosie van de harmonie onder de sexen. Toen het freudiaanse denken daarenboven de scherpe grens tussen pathologie en normaliteit had uitgewist, leek het gevaar iedereen te bedreigen.

In verband met Hadewijch de term ‘hysterie’ durven uitspreken betekende dus, zeker in de emotionele context die het woord kan oproepen: in een nabije geschiedenis duiken en zich confronteren met de geëxalteerde beelden van liefde die na drie of vier generaties zijn uitgemond in onze wijze om ons aan partners te hechten. Op ‘hysterie’ doordenken betekent dus reflexief nagaan hoe onze verwachtingen ten aanzien van seksualiteit in het verleden geworteld zijn. De conceptuele geschiedenis van de hysterie, in het college via het boek van L. Israël aangereikt,² kon eigenlijk een stuk zelfanalyse zijn in verband met de verwachtingen die men als lezer kan hebben ten aanzien van een liefdeskreet uit de dertiende eeuw. Het bleek echter een heel moeilijke opdracht te zijn. Vandaar wellicht de bekoring om naar een stopwoord te grijpen en niet meer door te denken op wat de geschiedenis van de hysterie naar boven kan halen. Dit is wellicht de reden waarom men verkoos het alleen maar met een voornaam te doen: Hadewijch.

=====

Deze tekst werd geïnspireerd door de lectuur van het boek van D. Lesage, *Namen als gezichten. Essay over de faam*, Leuven, Peeters, 1996.

2. L. Israël, *L'hystérique, le sexe et le médecin*, Parijs, Masson, 1976; Ned. Vert.: *Hysterie, sekse en de geneesheer*, Leuven/Amersfoort, Acco, 1984.